

Юрій ІРХІН,

головний науковий співробітник Національної школи суддів України,
судовий експерт-психолог, кандидат психологічних наук, доцент

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО СУДДІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Шановні колеги!

Хочу подякувати Миколі Васильовичу Оніщуку за те, що свого часу він залучив мене до цієї великої справи, запросив працювати в Національній школі суддів України і, чесно кажучи, я пишаюсь тим, що є головним науковим співробітником Національної школи суддів України. Сьогодні перед нами стоїть дуже важливе завдання – створити новий напрямок в судовій діяльності – це професійна психологічна підготовка.

Нині, на жаль, в нашій країні немає чітко визначеної і, тим більше, нормативно регламентованої професіограми професії судді. Тобто відсутній документ, у якому б чітко були визначені вимоги до особи, її професійних якостей, яка бажає стати суддею.

Разом з тим потрібно враховувати, що професія судді є дуже специфічною професією. Не можна після закінчення загальноосвітньої школи, наприклад, в інституті підготувати професійного суддю. Суддею-професіоналом людина може стати лише завдяки набуттю життєвого досвіду. Нещодавно я прочитав дуже цікаву статтю Альфреда Гейнца, яка датована 1889 роком. В ній вперше у формі наукової публікації згадуються вимоги до особистісних характеристик ідеального судді. Лейтмотивом цієї статті якраз і звучить тема – як готується суддя. Особа стає суддею методом природного відбору в процесі соціалізації в суспільстві. Якщо суспільство визнає особу гідною цієї великої місії, то суспільство висуває її і особа набуває право бути суддею. З урахуванням вищезазначеного необхідно вирішити питання: чи маємо ми можливість визначити чіткі професіографічні вимоги та професіографічні критерії до професії судді, його діяльності, до його особи.

Напевно, ми все-таки можемо сформулювати хоча б приблизний перелік, оскільки він повинен бути. Наступним кроком є визначення об'єкта, предмета професійної психологічної підготовки та професійної підготовки загалом. Це передбачає надання відповідей на

такі питання: Кого готувати? Як готувати? Які методи застосовувати? Хто буде готувати? Враховуючи виступ академіка Максименка Сергія Дмитровича, постає наступне питання: навіть якщо готувати, то готувати суддю-особистість чи суддю-професіонала?

Скоріше за все, потрібно застосовувати універсальний підхід, про який щойно говорив академік Максименко С. Д., тобто особистісно-діяльнісний підхід. Потрібно розробляти програму підготовки особистості, залученої до конкретного виду діяльності, в даному випадку - судової діяльності.

І, виходячи з цього, впливає четвертий концептуальний напрямок – це особливості суддівської діяльності, які також слід обов'язково враховувати. Ми дуже ретельно вивчили існуючий досвід, існуючу базу судової психології: радянську школу і зарубіжний досвід, і нашу вітчизняну школу. Дуже багато в цьому напрямку напрацьовань в Республіці Білорусь. Також є чимало наших вітчизняних напрацьовань, зокрема це: праці академіка Костицького М.В., академіка Шепітько В.Ю., професора Медведєва В.С. Проаналізувавши всю наявну базу з судової психології, ми виокремили основні шість психологічних особливостей судової діяльності, на які обов'язково потрібно звертати увагу при проведенні професійної та психологічної підготовки. Хочу звернути Вашу увагу на ці шість особливостей. Вони нібито йдуть лейтмотивом по всіх базових фундаментальних наукових психологічних школах, є «середнім арифметичним».

На першому місці – висока комунікативна активність судді. Це першочергова вимога, без якої суддя не зможе реалізуватися як професіонал. Що мається на увазі під високою комунікативною активністю? Це, по-перше, досконале, віртуозне володіння вербальним та невербальним мовленням. Володіти вербальною та невербальною мовою потрібно не лише для того, щоб говорити самому, а й також щоб розуміти, про що говорить інша людина. Більш того, значна увага приділяється обізнаності судді із, так званими, ненормативними лексичними формами, нецензурними лексичними формами, оскільки за ними може бути прихована істина, яку іноді за ширмою цензури неможливо сприйняти. Як гарний приклад Дулов А. В. у своєму підручнику «Судова психологія» наводить приклад портового вантажника, який окрім матюків нічого більше не знає, але за цим приховується людина із найдобрішою душею. Тому віртуозне володіння вербальною і невербальною мовою насамперед потрібно для того, щоб якісно оцінювати стан людини.

Другий компонент, який обов'язково підлягає врахуванню при проведенні професійної психологічної підготовки – це найвищий психогенний ризик. Існує так званий Міжнародний рейтинг най-

більш небезпечних для життя і здоров'я професій, у якому є окрема категорія – «Професії, пов'язані з високим психогенним ризиком». Не знаю, зрадієте ви чи навпаки засмутитесь, але професія судді стабільно впродовж десяти років займає перші позиції: перше, друге, третє місце. Такий показник зумовлений надмірними нервово-психічними навантаженнями та переважанням негативного емоційного фону у роботі судді. Усім відомо, що судовий процес – це не конкурс краси, судовий процес пов'язаний, як правило, з негативними емоціями.

Ще одним актуальним компонентом, який, до речі, на сьогодні яскраво прослідковується в нашому суспільстві, є упереджене ставлення суспільства в цілому та окремих категорій громадян до суду, що є наслідком політичного впливу та певних соціальних стереотипів. Упереджене ставлення суспільства також є фактором психогенного ризику.

Наступний дуже важливий компонент – це виражений примусовий характер діяльності судді. Справа в тому, що професія судді дуже відрізняється від багатьох інших професій. Не має значення, з якої ноги вранці встав суддя, але як тільки він одягає на себе мантию, він повинен представляти закон, він повинен представляти інтереси держави, або тієї інституції, від імені якої він говорить. У цьому і виражений примусовий характер діяльності судді.

Ще однією особливістю діяльності судді є чітка алгоритмічність поведінки. Суддя повинен діяти виключно так, як встановлено процесуальним законом. Він не має права проявити своє особисте ставлення через якусь емоцію тощо.

Наступним компонентом є величезний ризик професійної упередженості, про який ще у 70-ті роки в підручнику з судової психології говорив Дулов А. В.

Слід зауважити, що з психологічної точки зору професійна упередженість є нормальним та об'єктивним явищем. Професійна упередженість складається з наступних елементів: система цінностей, світогляд, віра, переконання, соціальні установки, суспільні стереотипи. Немає нічого поганого у професійній упередженості, оскільки у кожної людини є своя упередженість. Проте в професії судді професійна упередженість є величезним професійним ризиком. Кожна людина може щось любити, а щось не любити, до чогось ставитись добре, а до чогось – погано. Але у професійній діяльності суддя не має права виявляти свого ставлення у вигляді професійної упередженості.

Потрібно також звернути увагу на ризик професійної деформації. Це словосполучення невинувато лякає абсолютно усіх, однак

СЕСІЯ II. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

професійна деформація не повинна лякати. Професійна деформація має дві сторони як медаль. Позитивними сторонами професійної деформації є: професіоналізм, майстерність, набуття професійних навичок і умінь. Справа у тому, що не можна стати віртуозом, майстром своєї справи, не деформувавшись професійно. Але разом з позитивними професійними якостями під час професійної деформації розвиваються й негативні якості, вони розвиваються паралельно. Ці аспекти також потрібно враховувати при організації професійної підготовки до суддівської діяльності.

Останній компонент, який є найбільш небезпечним, – це велика ймовірність емоційного вигорання. Враховуючи, що суддівська діяльність має високе комунікативне та емоційне навантаження, ризик емоційного вигорання у суддів дуже високий. При цьому, емоційне вигорання може стосуватися як професійної діяльності, так і особистого життя та відображатись на судді як на професіоналі, так і на судді як особистості. Виражається емоційне вигорання у появі апатії, відразі до професії, небажанні працювати та завершується депресивними станами, психосоматичними захворюваннями тощо.

Метою професійно-психологічної підготовки є також профілактика та недопущення прояву негативних наслідків, які зумовлені професійними ризиками. Мова йде про те, що особа, яка готується одягнути мантию судді, повинна знати, на який професійний ризик вона йде. Вона має знати, що її чекає у професії, якщо вона не буде докладати зусиль до свого професійного зростання. Якщо звертати увагу судді на ці аспекти і вчасно проводити їх профілактику, то негативні аспекти можуть і не розвинути.

Крім того, професійна підготовка має супроводжуватись психологічно та педагогічно. Педагогічне супроводження – це і дидактика, і процеси виховання, від яких ми нікуди не дінемося. На наше переконання, психологічне супроводження повинно складатись із чотирьох композитів: 1) психопрофілактика (недопущення розвитку психічних відхилень, психічних аномалій, нервово-психічних перевантажень); 2) формування професійної психологічної надійності (формування певного рівня готовності людини до подолання перешкод, складнощів професійної діяльності); 3) професійна психологічна підготовка до подолання негативних наслідків професійних ризиків та їх недопущення; 4) професійне виховання (виховання спеціаліста у своєму професійному середовищі).

У зв'язку з тим, що у нас немає спеціальних вищих навчальних закладів, які б готували з студентської лави суддів, а суддя формується у своєму середовищі, то окрему увагу потрібно приділити кон-

СЕСІЯ II. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

цептуальному пункту – професійному вихованню. Компонентами професійного виховання є наставництво, мотивування особистості до діяльності, професійна направленість, адаптація.

Що стосується професійної адаптації, то над цим питанням ми теж попрацювали і нами розроблений проект Концепції професійної психологічної підготовки у Національній школі суддів України, який ми будемо презентувати завтра на круглому столі. У проекті Концепції окрему увагу приділено саме професійній адаптації судді.

Одразу скажу, що адаптація у нас також стереотипно і невірно сприймається. Ми думаємо, що адаптація може завершитись через короткий проміжок часу після того, як працівник прийшов на нову роботу. Ні, професійна адаптація супроводжує людину протягом усієї її професійної діяльності. Професійна адаптація включає професійний розвиток, набуття нових професійно важливих якостей, навичок, самовдосконалення та самоосвіту.

Завершуючи виступ, запрошую усіх до обговорення Концепції професійної психологічної підготовки у Національній школі суддів України, яке відбудеться завтра.

Дякую за увагу!